

Medier og demokrati i populismens tidsalder

- Et blikk på medieoffentligheten i etterkant av 2016-valget i USA

Eirik Løkke, rådgiver i Civita

Sammendrag

I dette notatet drøftes forholdet mellom medier og demokrati i populismens tidsalder. Valget av Donald Trump, samt europeiske populisters fremgang, har skapt en internasjonal diskusjon om det liberale demokratiets stilling i Vesten. Selv om enkelte demokratiforskere mener å finne noen urovekkende tendenser, blant annet i form av lavere støtte til demokratiske verdier, er støtten til demokratiske verdier i Europa og USA fremdeles sterk. Men selv om demokratiet i USA og Europa foreløpig synes robust, har vi ingen garanti for at det alltid vil forholde seg slik. Især er den medieteknologiske utviklingen bekymringsfull. Journalistikken er av essensiell betydning for demokratiet, og det er vanskelig å se for seg et fungerende demokrati uten at man har uavhengige medier som legger til rette for en offentlig samtale.

Medienes rolle som garantist for demokratiet er imidlertid under press på flere måter:

- Undersøkelser viser at mediene har historisk lav tillit.
- Avisenes tradisjonelle forretningsmodell, basert på abonnement og annonser, er under press som følge av den medieteknologiske utviklingen. Reduserte inntekter gjør det vanskeligere å finansiere uavhengig og kritisk journalistikk.
- Internett har gjort det mulig for politikere å kommunisere direkte med velgerne via sosiale medier, noe som innebærer at journalistenes betydning er vesentlig redusert.
- Sosiale medier gjør det mulig å filtrere nyheter slik at man lettere ender opp i såkalte filterbobler og unngår motforestillinger.
- Den medieteknologiske utviklingen har gjort det lettere å lage og spre såkalte falske nyheter, altså nyheter som bevisst forsøker å lure mottageren.

Disse trendene representerer en utfordring for den offentlige samtale. Demokratiet er helt avhengig av informerte borgere, og at velgerne får anledning til å veie ulike argumenter mot hverandre. Utviklingen av ekkokamre gjør dette vanskeligere. Det er ikke slik at mediene alltid har vært like flinke til å ivareta denne rollen, men den teknologiske utviklingen gjør det utvilsomt mer utfordrende å skape plattformer der borgerne snakker med hverandre fremfor om hverandre.

Utviklingen av ekkokamre har også gjort det enklere å spre falske nyheter, et fenomen som var utbredt under den amerikanske valget i 2016. Valget av Donald Trump og omfanget falske nyheter skapte en større debatt om samfunnet har blitt såkalt postfaktuelt, i en tilstand der sannhet har blitt av perifer betydning. Det er antagelig en overdrivelse å si at vi lever i et postfaktuelt samfunn, men det er liten tvil om at utbredelsen av falske nyheter representerer en alvorlig utfordring for det journalistiske etos om sannhetsidealet. Samtidig er det viktig å skille mellom falske nyheter og klassisk spinn. Sistnevnte representerer også en klar utfordring for journalistikken, men preges i mindre grad av direkte løgn enn tilfellet er med falske nyheter.

Det finnes ingen magisk oppskrift for å løse situasjonen. I første omgang behøver mediene å utvikle en forretningsmodell som genererer gode inntekter. Det er en forutsetning for kvalitetsjournalistikk over tid. Videre kan mediene gjøre seg selv mer transparente og bidra til å forklare sine valg overfor publikum. Større transparens og god mediekritikk vil kunne gi publikum en økt forståelse for de redaksjonelle valgene. Det kan øke tilliten til mediene. Sosiale medier som blant annet Facebook har et særlig ansvar for å legge til rette for at deres plattform motvirker falske nyheter, samtidig som de legger til rette for en god debatt. Facebook kan ikke bestemme brukerens atferd, men de kan påvirke hvordan nyhetsstrømmen ser ut. Endelig har også vi som borgere et stort ansvar for egen atferd, blant annet ved å kultivere en sivilisert og ansvarsfull tone i den offentlige debatten.

Det er, som Cass Sunstein skriver i sin bok #republic, ingen grunn til å overdrive utfordringene som følger av internettrevolusjonen. Foreløpig representerer sosiale medier en utfordring, ikke en trussel overfor demokratiet. Men for at den offentlige samtale ikke skal bryte sammen, er det avgjørende at mediene evner å revitalisere seg, slik at de også i fremtiden blir en garantist for gode, demokratiske debatter.

We need an independent media to hold people like me to account. The media is indispensable to democracy.

- George W. Bush

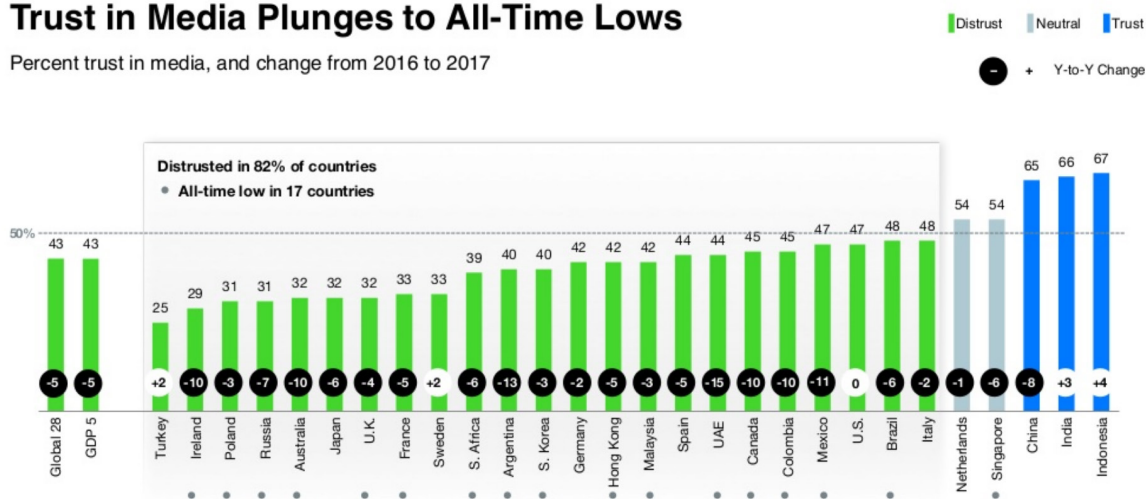
Innledning

Medienes betydning for demokratiet kan knapt overvurderes. En fri meningsdannelse er en avgjørende forutsetning for det liberale demokratiet. Innskrenkninger i pressefriheten er som regel et tegn på demokratisk forvitring, slik tilfellet er i Tyrkia og Russland, stater der mediens arbeidsvilkår reflekterer en autoritær og anti-demokratisk vending. Det siste året har debatten om demokrati og medier fått en renessanse også i vestlige land, som følge av Donald Trump og populistiske strømninger i Europa.

Et kjennetegn ved populistiske bevegelser er hvordan disse dyrker en skepsis mot mediene. Skepsisen er symbiotisk, i den forstand at få journalister har sympatier for populistiske partier. Samtidig har den medieteknologiske utviklingen bidratt til at tradisjonelle medier betyr mindre for den demokratiske samtalen enn tilfellet var tidligere. En ytterligere kilde til bekymring er undersøkelsene som viser at borgerne har lav tillit til mediene. Det er riktignok variasjoner i disse målingene, men trenden er tydelig og illustreres blant annet i den årlige tillitsundersøkelsen fra Edelman, der et flertall av de spurte i 82 prosent av landene svarer at de ikke stoler på mediene. Tilliten er på et historisk lavt nivå i 17 av de undersøkte landene.

Trust in Media Plunges to All-Time Lows

Percent trust in media, and change from 2016 to 2017



Source: 2017 Edelman Trust Barometer Q1 1-620. [TRACKING] [MEDIA IN GENERAL] Below is a list of institutions. For each one, please indicate how much you trust that institution to do what is right using a nine-point scale where one means that you "do not trust them at all" and nine means that you "trust them a great deal." (Top 4 Box, Trust) General Population, 28-country global total.

GDP 5 = U.S., China, Japan, Germany, U.K.

12

Kilde: Edelman

En konsekvens av lav tillit er at borgerne søker seg til alternative nyhetskanaler, noe som er mulig fordi journalister ikke lenger er portvoktere for offentlige ytringer. Internett og sosiale medier har

skapt en alternativ plattform der også politikere kan kommunisere direkte med velgere, mens velgerne i større grad kan filtrere nyhetsstrømmen uten å bli forstyrret av motforestillinger. I 2016 formulerte Facebook sin visjon for filtrering av nyheter på den enkeltes profil, hvilket var å sortere ut de 10 viktigste hendelsene hver eneste dag på en måte som var unik, personlig og subjektiv.¹ Du skal altså få en daglig nyhetsstrøm som i stor grad er basert på dine egne preferanser.

Et stykke på vei har Facebook fått oppfylt sin visjon – en visjon de deler med andre sosiale medier. En av nøklene til at sosiale medier lykkes er deres evne til å filtrere opplysninger på en personlig måte. Denne mekanismen har åpenbart mange fordeler, men den kan også skape en stor utfordring for den offentlige samtale, det deliberative aspektet hvor ulike argumenter veies opp mot hverandre, ettersom personlig filtrering begrenser tilgangen til alternative synspunkter. Videre bidrar slik filtrering til at det blir vanskeligere å korrigere uriktig informasjon, samtidig som sosiale medier gjør det svært mye enklere å dele informasjon – uavhengig av sannhetsgehalten. Debatten omkring «fake news» (falske nyheter) og postfaktuelle tendenser er et aspekt ved denne diskusjonen som har fått mye oppmerksomhet det siste året. Det er ikke unaturlig, gitt det faktum at omfanget av falske nyheter som ble produsert og delt under valgkampen i USA i 2016 var stort. Selv om det er vanskelig å måle betydningen, er det ikke utenkelig at de bidro til at Donald Trump ble USAs president.

I dette Civita-notatet drøfter jeg hvilke implikasjoner den medieteknologiske utviklingen (internett og sosiale medier) har for den offentlige samtale, med særlig vekt på tradisjonelle mediers rolle. Det gis en overordnet beskrivelse av problemstillingene omkring falske nyheter og postfaktuelle tendenser. Perspektivene i notatet er hovedsakelig internasjonale, med stor vekt på den amerikanske diskusjonen.

For en mer spesifikk drøfting av norske forhold anbefales [Civita-notatet](#) til tidligere Aftenposten-journalist, Geir Salvesen, som ser på mange av de samme utfordringene ut fra sin mangeårige erfaring som politisk journalist.

Problemstillingene som diskuteres i dette notatet er fremdeles ganske nye, og det pågår mye forskning om hvordan internett påvirker den offentlige samtalen. Mitt anliggende er derfor å drøfte det jeg anser som hovedutfordringer og peke på noen overordnede tendenser. Mediene opplever i dag en brytningstid, men det angår ikke bare pressen: Medieutviklingen og utfordringene for journalistene er vel så mye et anliggende for alle borgere. Medieoffentligheten i det lange løp vil avgjøre kvaliteten på demokratiet. Derfor er det særlig viktig å bekjempe en utvikling der den offentlige samtale bryter sammen til fordel for mindre, adskilte offentligheter.

La meg innledningsvis understreke at selv om jeg i dette notatet i hovedsak forsøker å identifisere demokratiske utfordringer knyttet til den medieteknologiske utviklingen, betyr ikke det at den teknologiske utviklingen i sum er uheldig eller uønsket. Snarere tvert imot, gir internett og sosiale medier enorme nye muligheter for å interagere med andre mennesker. Det bør vi ønske velkommen og glede oss over. Men for at den nye teknologien skal fungere i samfunnets tjeneste behøver vi å forstå konsekvensene av utviklingen. Først da kan vi drøfte mulige løsninger – i den grad de finnes.

Selve notatet er delt opp i seks deler. Første del drøfter tilstanden til det liberale demokratiet og gir noen overordnede betraktninger om hvor robust demokratiet i Vesten i dag er. Andre del drøfter pressens betydning for demokratiet. Tredje del beskriver hvordan utviklingen av internett har bidratt til å fragmentere medieoffentligheten og lagt forholdene til rette for ekkokamre. Fjerde del fokuserer på fenomenet falske nyheter og drøfter hvorvidt begrepet «postfaktuelt samfunn» er en god samfunnsdiagnose. Femte del diskuterer forskjellen på klassisk spinn, dårlig journalistikk og falske nyheter – samt betydningen av å skille disse fenomenene. Sjette og avsluttende del ser på hvilke muligheter den nye medieoffentligheten bringer og hvordan journalistikken kan revitaliseres gjennom å fylle sin rolle som en essensiell institusjon i det liberale demokratiet.

1. Er det liberale demokratiet under press?

Valget av Donald Trump til USAs president var en av de største sensasjonene i moderne politisk historie. Valget kom kun et halvt år etter at britiske velgere stemte for å forlate EU. I mai 2017 stemte over 1/3 av franske velgere på høyrepopulisten Marine le Pen. Geert Wilders gjorde et dårligere valg enn mange forventet i Nederland, men har i lengre perioder opplevd betydelig oppslutning om sitt islam-kritiske parti. Disse fenomenene har fått forskere og kommentatorer til å snakke om en illiberal, populistisk² bølge, som har bidratt til å aktualisere spørsmålet om hvor robust det liberale demokratiet i den vestlige verden er. Det er i seg selv bemerkelsesverdig at slike spørsmål nå stilles, etter en lang stabil periode i både USA og Vest-Europa. Enda mer utfordrende er situasjonen i Øst-Europa, der vi blant annet ser tendenser til demokratisk revers i Polen og autoritære strømninger i Ungarn.³

Hendelsen som særlig har initiert diskusjonen om demokratiet i Vesten er valget av Donald Trump. Aktøren Donald Trump er imidlertid notorisk vanskelig å forholde seg til rent analytisk. Det er utfordrende fordi han bryter så fundamentalt med konvensjonell oppfatning av hva det å være president i USA innebærer.

- For hvordan skal vi vurdere og kategorisere atferden hans?
- Skal man forstå Trumps uttalelser bokstavelig?
- Bør man overse uttalelsene han kommer med i sosiale medier?

Gitt det faktum at han i dag er USAs president må man nesten ta hans uttalelser både bokstavelig og seriøst. Og det er nettopp ved å ta Trumps egen atferd på alvor; hans uttalelser, handlinger og oppførsel, at det oppstår spørsmål om hvorvidt han representerer en trussel mot demokratiet eller ikke. Disse spørsmålene er ikke marginale eller ytterliggående. Det er riktignok gradforskjeller i analysene omkring Trumps demokratiske sinnelag, men argumenter for at han er en trussel fremføres regelmessig av fremtredende forskere, kommentatorer og journalister. I så måte er dette ikke ubegrunnet alarmisme, men en realistisk bekymring om demokratiets fremtid i USA – og dermed også Vesten.

En av de fremste kritikerne av Trump er historieprofessor ved Yale, Timothy Snyder. Han har forsket på autoritære bevegelser, og publiserte nylig boken *On Tyranny*, hvor han drøfter erfaringer fra det

20. århundre og advarer mot utviklingen under Trump. Konservative intellektuelle som [David Frum](#)⁴ og [Robert Kagan](#)⁵ argumenterer også for at dagens amerikanske president representerer en trussel mot demokratiet.

Det er ikke vanskelig å finne eksempler på at Trump uttrykker anti-demokratiske synspunkter. [Trump](#) har blant annet uttalt at han ikke ville anerkjenne valgresultatet med mindre han selv vant.⁶ Og på valgnatten 4. november 2012, da Barack Obama ble gjenvalgt, [oppfordret Trump](#) sine tilhengere til å marsjere mot Washington for å stoppe gjenvalget.⁷

Et kjennetegn ved det liberale demokratiet er at majoritetsmakten er begrenset gjennom konstitusjonelle garantier til mindretallet, dvs. politiske rettigheter som et flertall ikke uten videre kan sette til side. Garantisten for at slike rettigheter opprettholdes, er en velfungerende rettsstat (the rule of law), som innebærer at også presidenten i USA er underlagt loven og må følge rettsstatlige prinsipper. Likevel har Trump, både som kandidat og president, uttalt seg på måter som er egnet til å undergrave rettsstatens legitimitet. Det er denne atferden fra USAs 45. president som gjør at det nå verden over foregår en diskusjon om det liberale demokratiets fremtid.

Men er Trump kun et symptom på en større trend? Er støtten til det liberale demokratiet på retur?

I et lengre tidsperspektiv har utbredelsen av det liberale demokratiet økt, selv om vi de siste 15 årene har observert en stagnasjon.⁸ Den generelle oppfatningen har vært at konsoliderte liberale demokratier er robuste, og at støtten generelt står sterkt. Demokrati og demokratiske holdninger er, tross alt, dypt institusjonalisert i det europeiske og amerikanske folk. Likevel er det mulig at vi overvurderer hvor sterke demokratiene i den vestlige verden er. At et fenomen har eksistert lenge, er ingen garanti for at det samme fenomenet vil fortsette å eksistere.

Anerkjente organisasjoner som måler graden av demokrati, blant andre [Freedom House](#) og [The Economist Intelligence Unit](#) (EIU), viser en demokratisk stabilitet i USA og Vest-Europa. Velgernes støtte til systemet er fremdeles solid, selv om EIU i demokratiindeksen for 2016 har nedgradert USA fra å være et perfekt demokrati til å kategoriseres som et såkalt flawed democracy. Dette, fordi tilliten til myndighetene har fortsatt å synke og nå befinner seg på et så lavt nivå at EIU mener det kvalifiserer til å være en vesentlig mangel ved demokratiet.⁹

Vest-Europa og USA har lange tradisjoner for demokrati, og har også oppnådd høy velstand, noe som antyder at statene er demokratisk robuste. Dette er likevel ingen garanti for fremtiden. Vi vet for eksempel lite om hvordan det nye informasjonssamfunnet, i kjølvannet av internettrevolusjonen, vil påvirke demokratiet i et lengre perspektiv. En fungerende offentlig diskusjon er helt avgjørende for demokratiet, og på dette området kan betydningen av uavhengige medier vanskelig overvurderes. Mediesamfunnets fremtid er derfor også et spørsmål om demokratiets fremtid.

2. Journalistikkens betydning for demokratiet

Tilgangen på informasjon, påvirket av ulike teknologiske revolusjoner (skriftkultur, aviser, radio, tv og internett), har på avgjørende vis formet menneskers oppfatning av hvordan samfunn best kan organiseres. Tilgang på kunnskap og informasjon er derfor avgjørende for å skape en styringsdyktig stat.

I etterkant av boktrykkerkunstens gjennombrudd (1400-tallet) og fremveksten av en borgerlig offentlighet (1700-tallet) har aviser og journalister forvaltet samfunnets daglige informasjonsstrøm. I tråd med økende demokratisering, formelt i form av utvidet stemmerett, og sosialt gjennom grunnleggende utdanning, har mediene fått økt betydning, simpelthen fordi flere borgere har kunnet lese og skrive. Samtidig har mediene vært samfunnets portvoktere når det gjelder å kontrollere hvilken informasjon som publiseres. Mediene (aviser, radio og tv) har i bred forstand avgjort hvem som har tilgang til hvilken type informasjon. Det er først de siste 25 årene, gjennom fremveksten av internett, at journalistenes rolle som portvoktere virkelig har blitt utfordret. Digitaliseringen har endret medieplattformene og mediekonsumet på avgjørende måter. Og siden medieteknologi bestemmer hvordan et samfunn håndterer informasjon og kunnskap, har den avgjørende betydning for hvordan samfunnet styres og hva folk tenker om hvordan samfunnet skal styres.

Det er vanskelig å overvurdere hvilken avgjørende betydning mediene har for å vedlikeholde et velfungerende demokrati. En av dem som tidlig forsto dette, var USAs tredje president, Thomas Jefferson, som i 1787 uttalte at «hvis jeg måtte velge mellom en regjering, men ingen aviser, eller aviser, men ingen regjering, så ville jeg valgt det siste».¹⁰ Jeffersons mediepolitiske etos reflekteres i USAs 1. grunnlovstillegg, som ikke bare beskytter ytringsfriheten som sådan, men eksplisitt uttrykker at pressefriheten skal beskyttes av grunnloven.¹¹

Sammenhengen mellom formelle demokratiske rettigheter og en årvåken presse er intuitiv: Det er ikke uten grunn at pressen omtales som en «fjerde statsmakt», som kommer i tillegg til de formelle statsmaktene, nemlig den lovgivende (parlamentet), dømmende (domstolene) og utøvende (regjeringen) makt. Pressens rolle i et demokrati anses derfor for å være av avgjørende institusjonell betydning. Uten en fungerende presse er det vanskelig å se for seg et fungerende demokrati.

Det Thomas Jefferson uttrykker gjennom å rangere pressen som viktigere enn regjeringen, er at en uavhengig presse er en absolutt forutsetning for et velfungerende demokrati. Av den grunn inkluderer alle seriøse analyser av graden av demokrati, en indikator som måler pressefrihet. Oxford-professor Timothy Garton Ash formulerer i sin bok *Free Speech* hvordan mediene utgjør den definerende forskjellen mellom demokrati og diktatur. Mens demokratier er avhengig av en fri presse, er diktaturet avhengig av å sensurere pressen. For å spissformulere: Et demokrati kan ikke overleve uten pressen, mens diktaturet ikke kan overleve uten sensuren.¹²

Medienes betydning for demokratiet anerkjennes også av Trump-administrasjonen, men på en negativ måte. Presidenten mener at pressen er den reelle politiske opposisjonen og har uttalt at mediene er fiender av folket. Så fiendtlige holdninger mot pressen som den nåværende amerikanske administrasjon uttrykker, har vi aldri tidligere sett i Det hvite hus. Det som er særlig bekymringsfullt

er at atferden aktivt skal bidra til å undergrave tilliten til mediene – en tillit som allerede er tynnslitt.¹³ Atferden vil mest sannsynlig forbli en stor utfordring for journalistene – også fordi landet er dypt splittet, og tilliten til mediene er en del av kløften mellom velgerne, ved at skillet går mellom de som har tillit til mediene og de som heller har tillit til Trump

For å illustrere journalistikkens betydning med et aktuelt tema: En av de mest spektakulære sakene vi har kunnet følge det siste året, er om den økende russiske innblandingen i vestlige demokratier gjennom målrettede cyberangrep. I skrivende stund etterforskes Trump-kampanjen for mulige forbindelser til Russland. Dette kan vise seg å være den største politiske skandalen i USAs politiske historie, men, i likhet med Watergate, hadde vi neppe fått vite om dette uten en årvåken presse.

Hvem som står bak cyberangrep er notorisk vanskelig å bevise, men på bakgrunn av eksisterende informasjon har etterretningsorganene i USA, [FBI, CIA og NSA, konkludert](#) med at russerne forsøkte å påvirke valget gjennom målrettede kampanjer.¹⁴ Tidligere CIA- og NSA-direktør, Michael Hayden, [omtalte](#) den russiske innblandingen i valget «som den mest vellykkede påvirkningskampanjen noensinne».¹⁵ Cyberangrep slik vi har sett det i USA (og Europa), er en illustrasjon på hvordan eksterne trusler kan komme til å påvirke demokratiske funksjoner i årene som kommer. Mediene kommer til å være episenter for mange av disse konfliktene.

Som Hayden påpekte, evnet russisk etterretning å finne sårbarheten i den demokratiske offentligheten, blant annet ved å forstå at den viktigste forskjellen på eksempelvis Russland og vestlige demokratier er legitimitet. Russisk etterretning er derfor meget bevisst på å rette inn angrepene mot det de anser som de vestlige demokratienes viktigste «valuta», nemlig tilliten mellom de som styrer og befolkningen, et forhold der mediernes rolle er avgjørende viktig. Derfor har det vært viktig for russerne å angripe journalister og medier på en måte som gjør at borgerne får redusert tillit til dem, blant annet ved bruk av klassisk propaganda og omfattende desinformasjonskampanjer. Dette har russisk etterretning bedrevet effektivt, blant annet fordi de tidlig forsto hvilke muligheter som oppsto i kjølvannet av medieteknologiske endringer drevet frem av internett og sosiale medier.

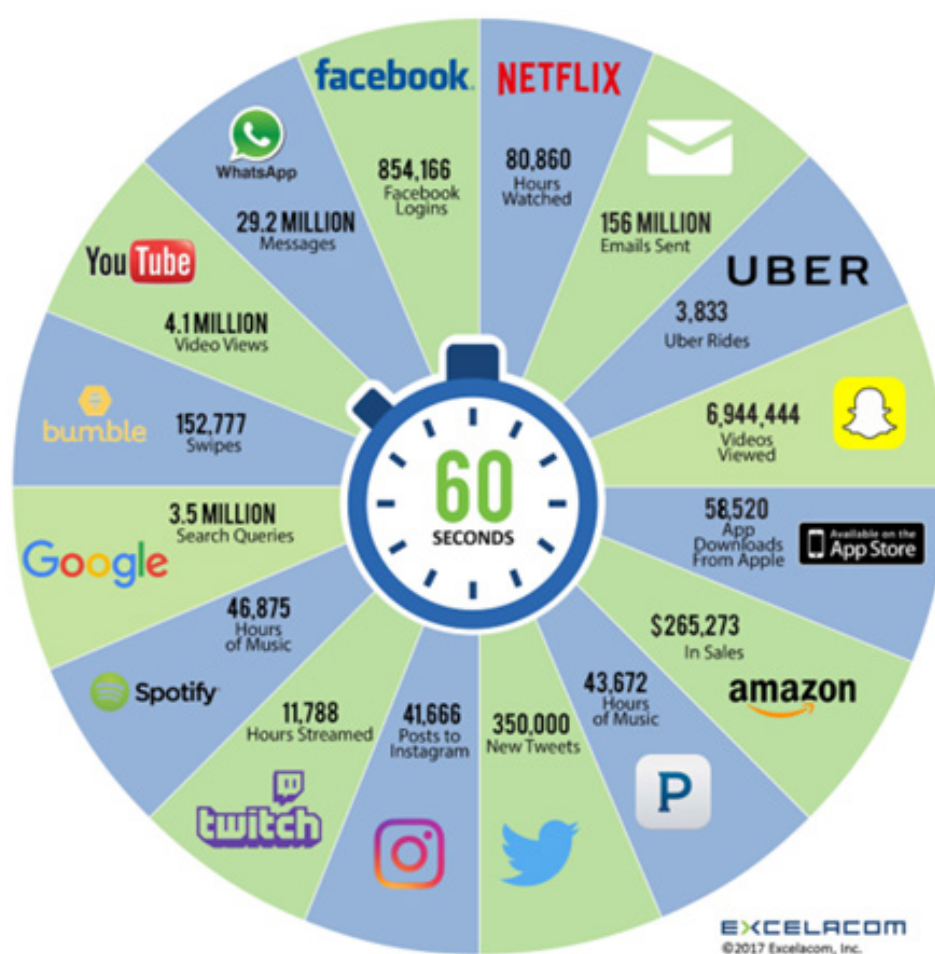
3. Internettets fremvekst og betydning

Økende grad av digitalisering er en global trend som kommer til å øke i styrke. Det er en trend som har påvirket, påvirker og kommer til å påvirke medieoffentligheten på gjennomgripende måter. Særlig utviklingen av internett har bidratt til et paradigmeskifte i hvordan den offentlige samtale formes.

Da britiske Tim Berners-Lee i 1990 utviklet World Wide Web, skapte han også et virtuelt rom der hvem som helst, hvor som helst i verden, kan lese, publisere og kommunisere med hvem som helst andre steder i verden. Det er vanskelig å overskue implikasjonene av dette, og antagelig har vi ikke fullt ut forstått hvordan disse dyptgripende endringene kommer til å påvirke samfunnet og måten vi mennesker kommuniserer med hverandre på. Mengden informasjon som i dag blir publisert og prosessert, er langt over den menneskelige fatteevne. Mengden er så stor at den skaper «information

overload»; det er simpelthen vanskelig å skaffe seg oversikt i en tid der det på internett på ett minutt produseres mer informasjon enn man hadde produsert samlet sett i menneskets historie frem til år 2000. Når hvem som helst kan publisere hva som helst – og snakke med hvem som helst – har det enorme konsekvenser for mediene, og en av de viktigste konsekvensene er at mediene ikke lenger kan kontrollere tilgangen på informasjon. Journalistene har ikke lenger rollen som portvoktere i medieoffentligheten.

2017 What happens in an INTERNET MINUTE?



Kilde: Excelacom

Internett har lagt til rette for at hvem som helst kan opptre som journalist, lage sin egen nettavis eller blogg, og dermed forme sin egen parallelle offentlighet. Tiden da mediene og journalistene formet den offentlige samtale er over – og den kommer mest sannsynlig aldri tilbake.

Med internett har vi dermed fått en helt ny medievirkelighet – på godt og vondt.

På den positive siden representerer internett en demokratisering av offentligheten, fordi hvem som helst kan ytre seg om hva som helst uten sensur eller redaksjonell avvisning. På den negative siden har internett blitt en katalysator for sjikanering, anonym hets og ensretting. Denne medievirkeligheten er ikke helt ny, i den forstand at aviser også tidligere opptrådte politisk, sågar som talerør for bestemte (politiske) interesser, hvor leserne i stor grad kun leste aviser man var enig med, og dermed fungerte som ekkokamre. Men det er like fullt en vesentlig forskjell. Internett forsterker denne mekanismen, i og med at vi nå selv kan filtrere informasjon. Dermed kan vi lettere havne i bobler: Forum med kun likesinnede, som tenker og agerer likt med en selv.

Allerede i 1995 spådde Nicholas Negroponte ved MIT at internett ville utvikle en Daily Me – en personlig nyhetsstrøm tilpasset hver enkelt. I en slik virkelighet kunne vi som borgere selv tilpasse hvilke nyheter vi ønsket skulle fange vår oppmerksomhet.¹⁶ Spådommen om en Daily Me fremsto i 1995 som ganske absurd.

Det gjør den ikke i 2017.

Mens Negroponte i liten grad diskuterte hvilke implikasjoner den teknologiske utviklingen ville få for demokratiet, har verdens kanskje fremste tenker om offentligheten, Jürgen Habermas, gått i dybden på problemstillingen. For 11 år siden publiserte Habermas et essay om hvordan han trodde internett ville påvirke demokratiet.¹⁷ Hans spådom var at diskusjoner på nettet vil utfordre den offentlige samtale, fordi det ville oppstå parallelle offentligheter som hadde få eller ingen berøringspunkter. Det Habermas beskriver, er utviklingen av en fragmentert medievirkelighet, der filterbobler og ekkokamre dominerer. Konsekvensen av slike ekkokamre er at vi i begrenset grad møter motforestillinger. Tvert imot, innebærer økt fragmentering at vi lettere søker personer, artikler og informasjon som bekrefter våre egne synspunkter.

Tidligere i år (2017) publiserte en annen fremstående tenker om ytringsfrihet og offentlighet, Harvard-professor Cass Sunstein, boken #republic, hvor forholdet mellom internett og demokrati er hovedtema. I boken argumenterer Sunstein for at samfunn – særlig heterogene samfunn som det amerikanske – er avhengig av at felles opplevelser. Begivenheter som styrker det sosiale samholdet i en nasjon. Videre understreker han betydningen av at borgerne tilegner seg informasjon uten at det var planlagt (såkalt serendipity). Både felles opplevelser og tilfeldig tilegning av informasjon trues av sosiale medier. I likhet med Habermas understreker derfor Sunstein at sosiale medier og filtrering av informasjon utgjør en negativ risiko for en felles offentlig samtale.¹⁸

Som nevnt: Det er ikke slik at den offentlige samtalen tidligere var uten politisk slagside eller ideologisk fargede medier. Det har i lang tid vært en utfordring, særlig i USA, at konservative velgere har hørt og sett nyheter fra radiotalkshow og Fox News, mens liberale velgere har søkt til det som ofte omtales som «mainstream media». Men fremveksten av internett gjør at det likevel har skjedd en stor endring fra tidligere.

Internett har lagt grunnlag for sterkere ekkokamre, noe valgkampen i USA i 2016 illustrerte. Mye av årsaken til denne effekten skyldes at sosiale medier forsterker vår naturlige tilbøyelighet

til å ville bekrefte egne fordommer, og det gjør medieoffentligheten mer sårbar for ensretting. Nobelprisvinner i økonomi, Daniel Kahnemann, forklarer denne atferden som "confirmation bias", noe vi kan oversette med bekreftelsestendens. Mennesker har en tilbøyelighet til å søke informasjon som bekrefter egne fordommer, og i så måte er ekkokamre noe som naturlig oppstår, dersom vi ikke har mekanismer for å utfordre våre egne oppfatninger. Denne tendensen til å ville få bekreftet egne meninger og holdninger gjenspeiles også i vår atferd på søkemotoren Google. Våre søk etter informasjon vil i stor grad – bevisst og ubevisst – gjenspeile våre egne forutinntatte holdninger – som igjen forsterkes ved at søkene leder oss til kilder og medier som implisitt og eksplisitt kan bekrefte disse fordommene. Den samme [mekanismen sees på Facebook](#).¹⁹

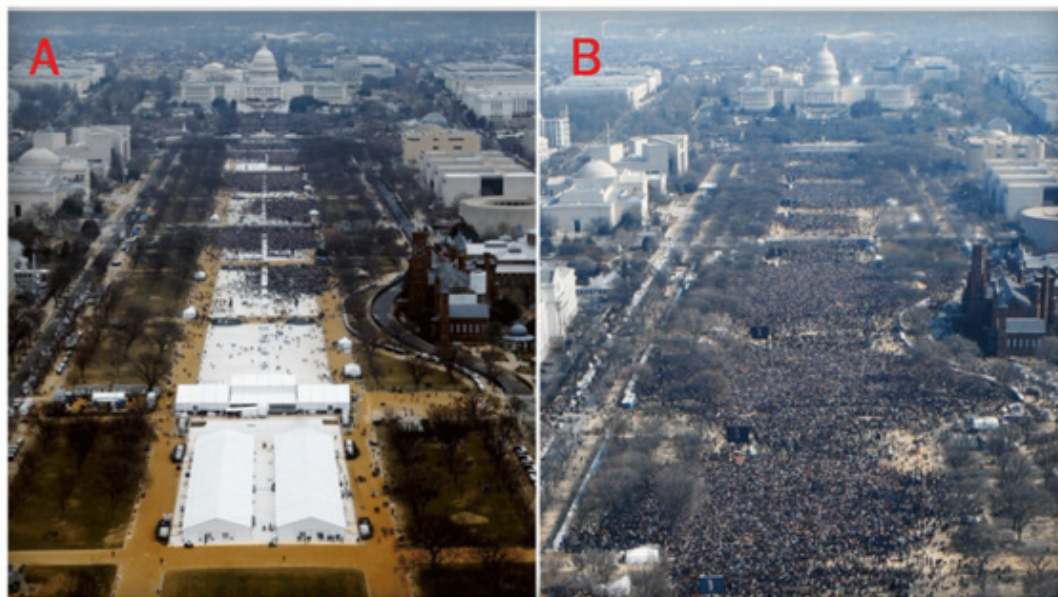
Vår internettaktivitet kobler oss sammen med personer som deler vårt politiske, religiøse og sosiale ståsted – samtidig som vår egen aktivitet filtrerer bort informasjon som gir oss motforestillinger.²⁰ En del av denne mekanismen er allmenn, fordi vi [stoler mer på våre venner enn på fremmede](#) når vi skal fatte beslutninger og våre meninger skal formes.²¹ Det innebærer at vi er mindre kildekritiske når det kommer budskap fra venner, eller når vi generelt er enige i budskapet. Det gjør det også lettere å dele ukritisk, selv om det vi deler kan vise seg å være løgn, svada og spinn.

En fragmentert medieoffentlighet har således både en teknologisk og psykologisk komponent som gjensidig forsterker hverandre, og som bidrar til å forklare hvorfor nettopp internettutviklingen har bidratt til å undergrave den offentlige samtalen.

En ytterligere utfordring er at veldig mange mennesker ikke synes å la seg påvirke av fakta. Graden av «confirmation bias» gjør at klassisk rasjonalitet har sine begrensninger. Denne funksjonen skriver Elisabeth Kolbert om i en artikkel i The New Yorker, titulert: '[Why facts don't change our minds](#)'. I denne artikkelen oppsummerer hun nyere forskning som understreker graden av faktaresistens i samfunnet.²² En rekke kognitive undersøkelser synes å underbygge at mange mennesker holder fast på sine oppfatninger, selv i møte med åpenbare og lett tilgjengelige fakta, som dokumenterer at de tar feil. Ett eksempel er omfattende dokumentasjon på at vaksiner ikke er farlige; det er likevel ikke nok til å overbevise de mange som tviler.

Et eksempel er kontroversen om hvor mange personer som møtte opp ved innsettelsen av henholdsvis Donald Trump 20. januar 2017 og Barack Obama 20. januar 2009. Ved å sammenligne bilder tatt på samme tidspunkt på innsettelsesdagen, er det helt åpenbart at det var betydelig færre mennesker tilstede under Trumps innsettelse enn åtte år tidligere. Ikke desto mindre benyttet Trump anledningen til å hevde det motsatte, og han benyttet til og med anledningen til å kritisere mediene for å [spre falske nyheter ved å underrapportere «det store antallet»](#) som var tilstede på innsettelsen.²³

Please look at the following two photos: Photo A and Photo B.



Which photo has more people?

Photo A has more people

Photo B has more people

Kilde: Washington Post

I seg selv er denne ikke viktig, men saken er interessant, fordi en stor andel av Trumps velgere holder fast på oppfatningen om at det var flere tilstede på Trumps enn på Obamas innsettelse, selv når de har sett bildebevis som tydelig dokumenterer det motsatte. I en [undersøkelse](#) gjort for Washington Post, svarer 15 prosent av Trump-velgerne at det er flere personer til stede på bilde A enn på bilde B.²⁴

En mulig forklaring på at en så stor andel Trump-velgere holder på egne oppfatninger, selv i møte med åpenbare fakta, er at konservative amerikanere er mer tilbøyelige til å tro på falske nyheter enn liberale. Journalist Christopher Ingraham har gjennomgått flere studier som konkluderer med at liberale velgere er mer opptatt av kritisk tenkning enn konservative velgere er, og at konservative velgere er mindre interessert i å bruke lang tid på å prosessere informasjon.²⁵

I tillegg har den konservative bevegelse både i og utenfor det republikanske partiet anlagt en aggressiv atferd. Gjennom angrep på etablerte medier og eliter har konservative amerikanere bidratt til å undergrave en felles offentlig samtale. Den tidligere konservative radiotalkshow-verten, Charles Sykes, beskriver hvordan et forsøk på å oppmuntre til kritisk tenkning endte med at man i stedet la forholdene til rette for å tro på hva som helst – så lenge det tjente ens egen sak.

Mr. Trump understands that attacking the media is the reddest of meat for his base, which has been conditioned to reject reporting from news sites outside of the conservative media ecosystem. For years, as a conservative radio talk show host, I played a role in that conditioning by hammering the mainstream media for its bias and double standards. But the price turned out to be far higher than I imagined. The

cumulative effect of the attacks was to delegitimize those outlets and essentially destroy much of the right's immunity to false information. We thought we were creating a savvier, more skeptical audience. Instead, we opened the door for President Trump, who found an audience that could be easily misled.²⁶

Det er vanskelig å overskue hvilken betydning talkshowvertene har hatt i å forme konservative amerikaneres syn på politikk. Som tidligere taleskriver for George W. Bush og nåværende redaktør i The Atlantic, [David Frum, beskrev i en samtale med Sam Harris](#), henter konservative velgere sin informasjon fra et veldig begrenset utvalg informasjonskilder, der radiotalkshowverter utgjør en stor andel av kildene.²⁷

Lignende tendenser bekreftes i en [Buzzfeed-analyse](#), der nettstedet sammenligner liberale og konservative Facebooksider. Ifølge analysen var det dobbelt så stor andel falske eller misvisende nyheter på konservative som på liberale Facebooksider. Det er bekymringsfullt, siden konservative amerikanere også er den gruppen som uttrykker størst mistillit til såkalte etablerte medier.²⁸

Den teknologiske utviklingen representerer uten tvil en fare for den offentlige samtalen. Parallele diskusjonsfora som ikke overlapper hverandre, gjør at vi kan få et samfunn hvor grupper «snakker om hverandre» fremfor «med hverandre». Det vil i så fall kunne undergrave en felles samtale og på sikt også legitimiteten til det liberale demokratiet.

En av dem som er dypt bekymret, er Tim Berners-Lee. I en artikkel i The Guardian advarer han mot utviklingen:

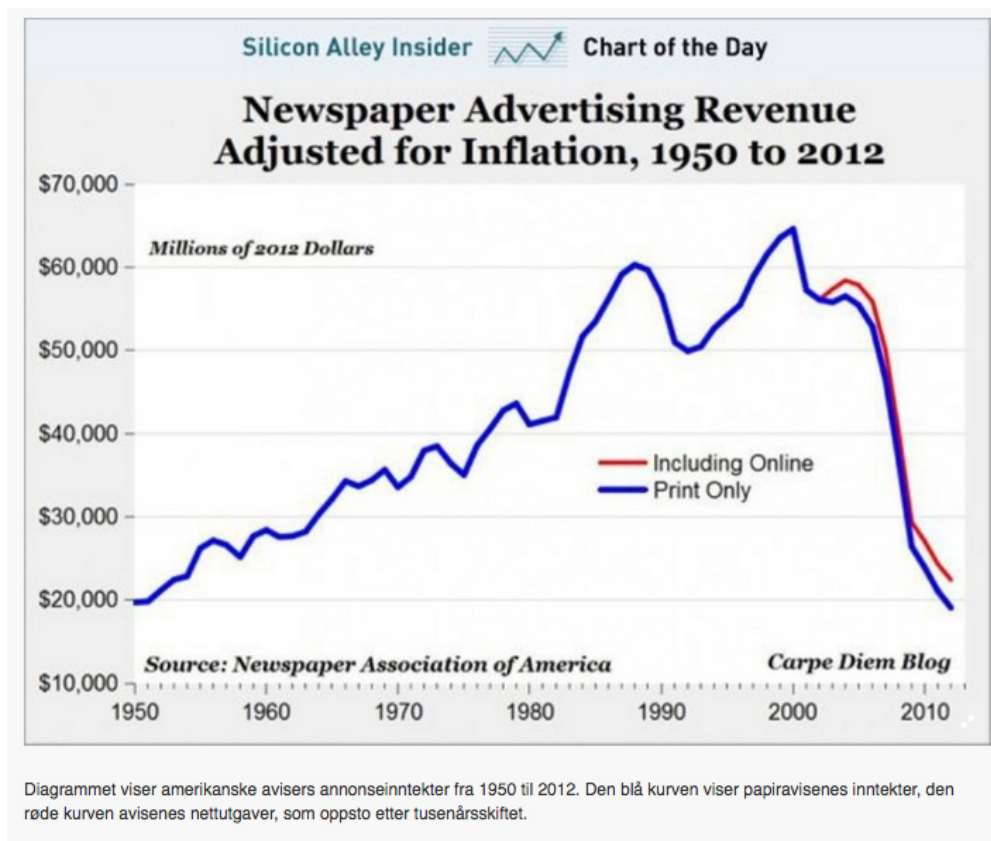
Today, most people find news and information on the web through just a handful of social media sites and search engines. These sites make more money when we click on the links they show us. And they choose what to show us based on algorithms that learn from our personal data that they are constantly harvesting. The net result is that these sites show us content they think we'll click on – meaning that misinformation, or fake news, which is surprising, shocking, or designed to appeal to our biases, can spread like wildfire. And through the use of data science and armies of bots, those with bad intentions can game the system to spread misinformation for financial or political gain.²⁹

Særlig er Berners-Lee opptatt av hvordan internett og sosiale medier kan manipuleres av politiske kampanjer, eksempelvis ved å skreddersy informasjon til ulike grupper. Denne diversifiseringen av informasjon grenser mot det udemokratiske, mener Lee.³⁰

Det å skreddersy informasjon, eller være opptatt av å tilpasse budskap til ulike velgergrupper, har vært vanlig så lenge politikere har stilt til valg. Men den medieteknologiske utviklingen har tatt mulighetene til det ekstreme. Det er nå mulig å kommunisere med ulike grupper av befolkningen, som ikke snakker med hverandre, om totalt forskjellige temaer og med helt ulike budskap. I fremtiden kan f.eks. nettsiden til en politisk kampanje fullstendig tilpasses brukeren som besøker den, slik at en 25 år gammel student vil få en helt ulik forside enn en 55 år gammel bedriftsleder eller 75 år gammel pensjonist. En slik utvikling er ikke entydig negativ. På den positive siden vil det å tilpasse budskapet kunne gjøre borgere mer interessert i politikk, ettersom politikere da vil møte borgerne på sistnevntes premisser – og ta utgangspunkt i problemstillinger som er særlig relevante for de det gjelder. Det er et problem hvis tilpasning av budskap overdrives, slik at politikken utvikles

og diskuteres i parallelle virkeligheter. For ressursvake og «uinteressante grupper» vil denne typen fragmentering til og med kunne bidra til ytterligere demokratisk marginalisering, ettersom politikken lettere vil kunne overse disse gruppene da de i mindre grad utgjør en viktig velgergruppe.

Men ikke bare politiske kampanjer vil få denne utfordringen. Det vil i høyeste grad også gjelde mediene. I hvilken grad vil mediene tilpasse seg brukerne ved å tilby forsider og saker avhengig av egenskapene til brukerne som besøker nettsidene? Sviktende abonnements- og annonseinntekter gjør at mediene er avhengig av å utvikle nye forretningsmodeller.



Kilde: Newspaper Association of America

I trangere økonomiske tider kan det bli mer fristende å maksimere tilpasset brukerinnhold. Dette er en logikk som er forståelig ut fra en økonomisk tankegang, men det kan begrense medienes evne til å fylle funksjonen om å samle folket til felles diskusjon fremfor til separate og avgrensede diskusjoner. Selv om internett utvilsomt har et potensial til å utvide den demokratiske offentligheten gjennom å senke terskelen for deltagelse, synes trusselen mot den offentlige samtalen å være større enn mulighetene. Dette fordi fremveksten av sosiale medier, i hvert fall slik de fungerer for øyeblikket, bidrar til økt fragmentering. Det interessante er at borgere i stor grad, når de blir spurt, uttrykker et ønske om medier som er balanserte, og sågar utfordrer ens egne synspunkter. Et begrenset antall borgere uttrykker et ønske om å lese medier som kun støtter ens egne synspunkter, ifølge en undersøkelse av Reuters Institute for the Study of Journalism ved University of Oxford.³¹ Imidlertid er det en forskjell på hva folk uttrykker i undersøkelser, og hvordan deres faktiske atferd er. Det er grunn til å tro at de fleste av oss ønsker å fremstå som balanserte og oppegående mennesker, og i

så måte uttrykker et ønske om å få motforestillinger. Hvorvidt vår faktiske atferd bekrefter en slik åpen holdning er en helt annen sak. Mye tyder på at det ikke er tilfelle.³²

Cass Sunstein lanserer en interessant idé i #republic: Ønsket om å få motforestillinger og å engasjere seg i mer omfattende deliberative prosesser burde være såpass utbredt at flere private medieaktører med fordel kunne testet hvorvidt det var et lønnsomt marked for publikasjoner/nettsteder som fokuserte på dette.³³

Økt mediefragmentering svekker samfunnets samlede evne til å hegne om et sannhetsideal, etter som konspirasjonsteorier og løgn enklere kan spres til millioner av mennesker uten at de nødvendigvis møter motforestillinger. Det siste årets diskusjon om falske nyheter og det postfaktuelle samfunn skyldes i stor grad utviklingen av internett.

4. Et postfaktuellet samfunn?

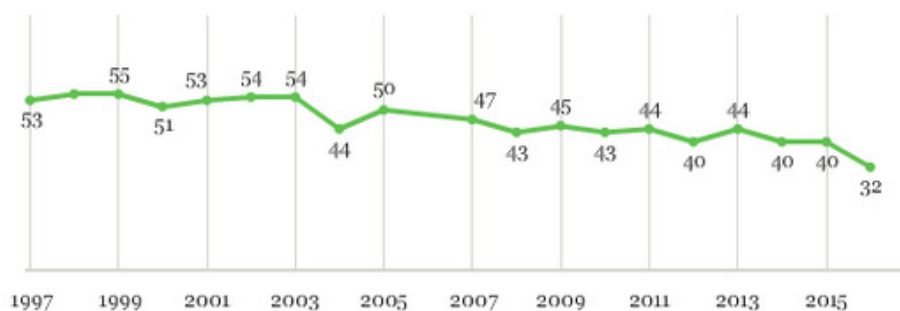
En forutsetning for at mediene skal kunne fylle rollen som premissleverandør for et godt offentlig ordskifte, er at borgerne har et minimum av tillit til mediene i vid forstand. Det er særlig viktig at velgerne har tillit til at det som presenteres, er basert på fakta, altså bygger på et sannhetsideal. Det finnes nok av eksempler på at mediene ikke alltid har etterlevd dette idealet; uredelighet, tvilsomme vinklinger og faktiske feil publiseres jevnlig. Like fullt vil de fleste journalister legge sin prestisje i å søke sannheten, at det de skriver skal gjenspeile virkeligheten på en troverdig måte. Det betyr ikke at man alltid vil være enig om hva som er fakta, eller at mediene ikke vil presentere feil eller ufullstendige fakta, men det innebærer at samfunnet og den offentlige samtalen strekker seg etter et ideal om sannhet.

En måte å undergrave mediens troverdighet på, er å tåkelegge konseptet sannhet, og utviske skillet mellom mening og fakta. Eller for å sitere tidligere senator Daniel Patrick Moynihan: «You are entitled to your own opinion, but you are not entitled to your own facts». I en velfungerende offentlighet er mediene viktige for å opprettholde skillet mellom fakta og meninger.

Americans' Trust in the Mass Media

In general, how much trust and confidence do you have in the mass media -- such as newspapers, TV and radio -- when it comes to reporting the news fully, accurately and fairly -- a great deal, a fair amount, not very much or none at all?

■ % Great deal/Fair amount



Kilde: Gallup

Man kan diskutere hvor gode mediene er til å etterleve dette skillet, men det er liten tvil om at velgerne i USA, i faretruende stor grad, har mistet tilliten til mediene. [Undersøkelser fra Gallup](#) viser at amerikanske borgeres tillit til mediene er på sitt laveste nivå siden byrået startet med slike målinger i 1972. Blant republikanske velgere er det kun 14 prosent som har tillit til at mediene i stor eller rimelig grad evner å dekke nyheter på en måte man som borger kan ha tillit til.³⁴ Så lave tillitsnivåer gjør publikum mer sårbare for desinformasjonskampanjer.

En tradisjonelt viktig distinksjon mellom liberale demokratier og autoritære stater er hvordan de forholder seg til sannheten. Det russiske samfunnet har av journalist Peter Pomerantsev blitt beskrevet som et samfunn hvor ingenting er sant og alt er mulig. Pomerantsevs poeng er at det russiske regimet har lyktes godt med å drive så mye propaganda at borgerne har fått et problematisk forhold til selve begrepet sannhet. For i et samfunn med omfattende propaganda og desinformasjon blir det mer utfordrende for borgerne å vite hva som er sant og å utfordre makthaverne. Som Aage Borchgrevink [skriver på NRK Ytring](#): «Fakta er grunnsteinene i dannelsen av politisk motstand. Hvis den russiske befolkningen er i tvil om hva som er fakta, vil den vende seg vekk fra virkeligheten i stedet for å gjøre noe med den.»³⁵

Omfanget av «falske nyheter» har blitt så stort at enkelte stiller spørsmål om også liberale demokratier har entret en postfaktuell (post-truth) virkelighet, dvs. en virkelighet der fakta betyr stadig mindre.

Det er imidlertid ikke enkelt å definere begrepet «falsk nyhet», ettersom en nyhet ikke bare kan bedømmes ut fra hvorvidt den er sann eller ikke. I mange tilfeller kan sak x publiseres i beste tro på at den er sann, selv om det etterpå viser seg at den ikke er sann. En definisjon må med andre ord inkludere en intensjon om å publisere noe man vet er usant.

Medieforsker Helle Sjøvaag har definert en falsk nyhet som «en fremstilling av en nyhetshendelse som ikke har skjedd. Falske nyheter opptrer oftere i nettformat enn på print, tv og radio. Intensjonen med falske nyheter er å forlede eller lure mottakeren. De falske nyhetene er enten økonomisk eller ideologisk motivert».³⁶ Journalist Anders Hofseth i NRK Beta har [definert falske nyheter](#) til å være «nyhetssaker som er funnet på eller forvrent med hensikt».³⁷ En lignende definisjon [benytter](#) Margaret Sullivan i Washington Post: «Fake news er løgner, i form av nyhetsartikler, konstruert med hensikt å villedde publikum.»³⁸

Uansett hvilken definisjon vi velger, vil grensene mellom dårlig journalistikk, dårlig faktasjekk og falske nyheter kunne være flytende – og et gradsspørsmål. I mange tilfeller kan det være vanskelig for dem som sprer falske nyheter å vite at de faktisk er falske. Særlig når man blander sammen falske nyheter med ekte nyheter. Men i noen tilfeller kan det være svært enkelt å avsløre åpenbart falske nyheter, slik tilfellet var i saken om at Paven angivelig skulle ha uttalt støtte til Donald Trump. Påstanden var rent oppspinn, men det hindret likevel ikke saken i å bli delt over én million ganger. En annen bisarr sak fra den amerikanske valgkampen var den såkalte «pizzagate»-saken, der det verserte påstander om at demokratene og Hillary Clinton misbrukte barn i kjelleren på en navngitt pizzarestaurant. Også denne saken ble delt flere tusen ganger på nettet og endte med at en person bevæpnet med skytevåpen dro til pizzarestauranten for «å undersøke selv» hvorvidt det foregikk misbruk av barn. Heldigvis ble ingen skadet.

For noen har produksjon og spredning av falske nyheter blitt en stor inntektskilde. [Buzzfeed beskrev i november 2016](#) hvordan den lille byen Veles i Makedonia ble en global hub for produksjon av falske nyheter.³⁹ Flere enn 140 Trump-vennlige sider som spredte store mengder falske nyheter, kunne spores tilbake til tenåringer i Veles. Motivasjonen var ikke politisk, men økonomisk. Det var gode penger i å spre falske nyheter.⁴⁰

Den mest erfarne og betydningsfulle formidler av falske nyheter er Alex Jones, redaktøren for nettstedet Infowars.com. Jones er beryktet for å dyrke konspirasjonsteorier, og hans uttalelser er ofte så absurde og i strid med virkeligheten at det overgår det aller meste. Det er likevel uklart om han virkelig tror på sine bisarre teorier, eller hvorvidt han sprer konspirasjonsteorier vel vitende om at de ikke er sanne. Det er uansett tankevekkende at president Trump har stilt opp i «talkshowet» til Alex Jones, blant annet for å spre myten om at flere tusen muslimer jublet i New Jersey etter 11. september. Trump holder fortsatt kontakt med Alex Jones, og det var via Infowars.com at Trump fikk ideen om at millioner av ulovlige innvandrere stemte ved valget, noe han brakte videre til offentligheten uten fnugg av bevis.

En av utfordringene i møte med slike påstander er at de er vanskelige å motbevise med ugen- drivelige fakta og dokumentasjon. Hvordan skal man f.eks. bevise at det ikke var flere tusen muslimer som jublet i New Jersey, eller at millioner av velgere stemte ulovlig? Selv om det er enkelt å kontrollere at påstandene ikke kan dokumenteres, er det samtidig vanskelig å bevise det motsatte. Normale valgkampanjer, særlig i USA, men også i alle andre demokratiske land, har elementer i seg av halvsannheter, usakligheter og såkalt spinn. Men det spesielle ved valget i USA ([og delvis Brexit](#)) i 2016 var spredningen av falske nyheter. En [Harvard-studie](#) viser hvordan deler av høyresiden som støtter Trump, den såkalte «alternative høyresiden» (Alt-Right-bevegelsen) lyktes med å forme medieoffentligheten i USA på en måte man aldri tidligere har sett, med nettstedet Breitbart som sentrum.⁴¹ Det er vanskelig å vurdere hvilken påvirkning dette fikk på velgerne i USA, men det er ikke utenkelig at utbredelsen bidro til å vippe et jevnt valg i favør av Donald Trump.

Det er altså på denne bakgrunn at begrepet «postfaktuelt samfunn» har blitt aktualisert. Omfanget av falske nyheter gjorde at [Oxford dictionary i 2016 kåret «post-truth» til årets nyord](#), og at [The Economist i september 2016](#) publiserte en spesialrapport om den post-faktuelle æra.⁴² Oxford dictionary beskriver substansen i det postfaktuelle samfunn som «circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief». The Economist bygger videre på definisjonen og legger til at en viktig del av det postfaktuelle samfunn er at det er en tilstand hvor borgerne er mindre opptatt av hva som er sant eller ikke, og mer opptatt av om en gitt påstand er til egen fordel eller ikke.

Det faktum at Donald Trump har vært, og delvis er, en storprodusent av konspirasjonsteorier, samtidig som han blir valgt til USAs president, er på flere måter det ultimate eksempel på en post-faktuell tilstand, og som The Economist skriver, er postfaktuelle tendenser noe som kommer til å prege oss i tiden fremover.⁴³ En (annen) illustrasjon på at det postfaktuelle samfunn anses som en stor utfordring, er at mange av verdens viktigste medier nå investerer tid og penger i å møte utfordringen. Eksempelvis offentliggjorde BBC at de vil satse hardt på å avsløre falske nyheter som spres i sosiale medier.⁴⁴ Facebook har også annonsert at de vil utvikle metoder som kan stoppe spredningen av falske nyheter.⁴⁵

Intuitivt kan det være vanskelig for mange borgere å forstå kraften i falske nyheter.

Den polsk-amerikanske journalisten og forfatteren Anne Applebaum er en av verdens ledende eksperter på fenomenet. Applebaum, som også er gjesteprofessor ved London School of Economics, opplevde selv å bli utsatt for en desinformasjonskampanje, utarbeidet av russisk etterretning, i forbindelse med Ukraina-konflikten. Applebaums konklusjon var [at velgere i demokratiske stater](#) er sårbare for slike kampanjer, fordi de ikke forstår kraften i, og rekkevidden av, falske nyheter.⁴⁶

Russisk etterretning, derimot, har forstått mulighetene for manipulasjon. Det er ikke uten grunn at de har ansatt tusenvis av internettaktivister (ofte referert til som «internett-troll»⁴⁷), til bruk i omfattende desinformasjonskampanjer, der de blant annet sprer falske nyheter. [Ifølge Senator Mark Warner](#) fikk Senate Intelligence Committee nylig rapporter om at Russland ansatte over 1000 nettaktivister for å påvirke det amerikanske valget gjennom å spre falske nyheter om Hillary Clinton i viktige svingstater som Wisconsin, Michigan og Pennsylvania.⁴⁸ Frykten for at lignende desinformasjonskampanjer skal påvirke valg i Europa er stor. Både i Sverige og Tyskland har sikkerhetstjenesten advart mot at russisk etterretning forbereder kampanjer for å spre kaos og falske nyheter for å påvirke stemmegivningen. Rapporter om avanserte informasjonsangrep på den nylig valgte presidenten i Frankrike, Emmanuel Macron, ble publisert jevnlig under valgkampen. Dagen før den avgjørende valgomgangen [opplevde kampanjen et massivt cyberangrep](#).⁴⁹

[EU har opprettet en egen avdeling for å motvirke russisk desinformasjon, kalt «East Stratcom»](#), som består av 11 årsverk som i løpet av et drøyt år har avdekket mer enn 2500 falske nyheter som kan spores til russiske kilder. Og det er antagelig bare toppen av isfjellet. Organisasjonen er åpen om at de er underbemannet og mangler ressurser til å motstå arsenalet av desinformasjonskampanjer fra russiske myndigheter.⁵⁰ Og foreløpig er det liten grunn til å være optimist. [Forskeren Kate Starbird ved University of Washington har studert fenomenet](#) og mener at informasjonskrigen er reell, og at aktivistene som sprer falske nyheter, foreløpig er på den vinnende siden.⁵¹

BBC-journalisten Natalia Antelava, som har dekket konflikten på Krim mellom Ukraina og Russland, drøfter i kommentaren [«How to \(not\) cover lies»](#) hvilke lærdommer mediene burde trekke med hensyn til falske nyheter:

The first lesson of Ukraine is that in the era when information is a weapon, «who» and «why» should take priority over of journalism's other Ws: «when» and «what». It is asking the «who» and «why» questions that allow journalists to cut through noise and lies, go beyond superficiality of the daily news cycle, to report in-depth and to confront «fake news» head on.⁵²

Antelavas poeng er at i en tid med «information overload» og spredning av falske nyheter, er skadevirkningene av overfladisk journalistikk selvforsterkende. Journalister som opptrer som forsøksvis nøytrale formidlere, vil lettere kunne formidle falske nyheter, enn journalister som, i tillegg til å rapportere hva som skjer, også greier å beskrive hvorfor noe skjer.

5. Spinn vs falske nyheter

I noen tilfeller er det svært enkelt å avsløre falske nyheter, men i andre tilfeller kan det være vanskelig å skille falske nyheter fra det vi kan beskrive som dårlig journalistikk. Det kan gjelde saker som er ekstremt partiske, som inneholder feil fakta fordi man ikke har undersøkt saken godt nok, eller som på annet vis er preget av dårlig håndverk.

Men det er stor forskjell på falske nyheter og hva vi kan betegne som politisk spinn. Nobelprisvinner og spaltist i New York Times, Paul Krugman, oppsummerer forskjellen mellom spinn og falske nyheter i kommentaren [Goodbye spin, Hello Raw Dishonesty](#).

Krugman skriver:

Critics of our political culture used to complain, with justification, about politicians' addiction to spin — their inveterate habit of downplaying awkward facts and presenting their actions in a much better light than they deserved. But all indications are that the age of spin is over. It has been replaced by an era of raw, shameless dishonesty.⁵³

Selv om Krugman har rett i at mye av den politiske debatten har gått fra å være preget av klassisk spinn til å bli dominert av falske nyheter, er det liten grunn til å tro at spinn kommer til å forsvinne. Vi kan komme til å oppleve en medieoffentlighet som i enda større grad preges av både spinn og falske nyheter. Politisk spinn dreier seg blant annet om det som ofte kalles strategisk kommunikasjon, dvs. at politikere ikke bare sier det de mener, men at de sier og ordlegger seg slik de tror det lønner seg å gjøre, med hensikt å påvirke hvilket narrativ som får dominere medieoffentligheten.

En som drøfter dagens medievirkelighet på en utfyllende måte, er Harry Frankfurt i boken *Om bullshit*. Den er et fagfilosofisk forsøk på å identifisere hva språklig «bullshit» er og hvordan det brukes i den offentlige debatten.⁵⁴ Frankfurts sentrale poeng er at den som uttrykker mye "bullshit", uttaler seg uten å være særlig opptatt av hvorvidt et utsagn er sant eller ikke, men om det har den tilsiktede virkning. Det er heller ikke viktig om den som uttaler noe, mener det han sier, for igjen er det virkningen av utsagnet som er det sentrale. Frankfurt beskriver med dette hvordan politisk spinn arter seg. En viktig del av den politiske journalistikken burde være å avsløre bullshit. Dersom journalistikken skal bidra til å sikre et velfungerende demokrati, krever det at redaksjonene er i stand til å forholde seg kritisk både til bullshit og løgn, dvs. både politisk spinn og falske nyheter.

Det er liten tvil om at utviklingen av internett og sosiale medier vil gjøre det mer utfordrende for journalister som er drevet av det klassiske ideal om maktkritikk basert på et sannhetsideal. Denne utfordringen kan deles i to: For det første er det å produsere journalistiske saker i en tid med «information overload», stor kompleksitet, falske nyheter og politisk spinn i seg selv vanskelig. For det andre blir denne utfordringen ekstra vanskelig i en tid med knappe ressurser. Medienes forretningsmodell og inntekter er truet, og i mange tilfeller gjør det at journalistene får mindre ressurser og tid til å produsere journalistikk. Det svekker incentivene for kvalitet og øker faren for dårlig innhold. Nettopp fordi utfordringen er stor, er behovet for kvalitetsmedier presserende. For som Jürgen Habermas i sin drøfting av internett og demokrati konkluderte med: Det har aldri vært et større behov for en kvalitetspresse. Uten en kvalitetspresse som kan stimulere til offentlig debatt,

risikerer vi at internett, til tross for sitt demokratiserende potensial, kun ender opp med å bli en fare for en felles, offentlig sfære. Det vil også kunne bli det liberale demokratiets endelikt.

6. Mulige løsninger

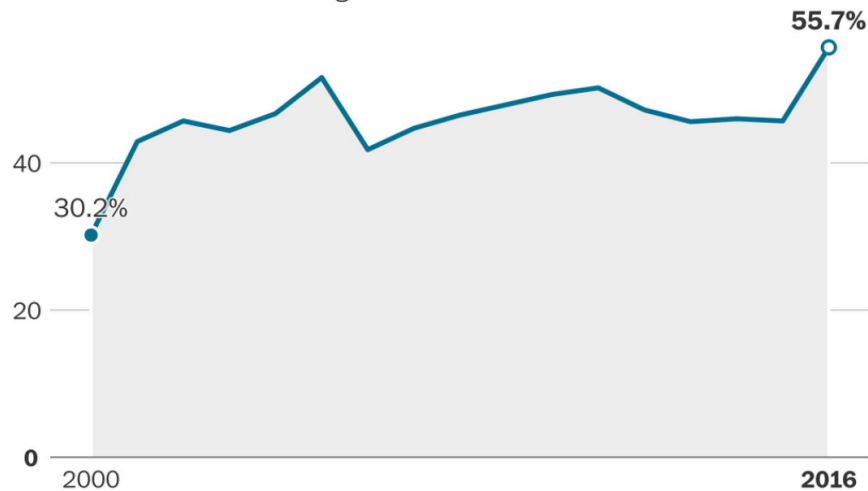
I dette notatet har jeg i valgt å problematisere utviklingen gjennom å drøfte utfordringene knyttet til medieutviklingen, og dens negative påvirkning på den demokratiske offentligheten. Dette av særlig to grunner. For det første er det enklere å se problemene, enn løsningene. For det andre krever mulige løsninger at man har en god diagnose på problemet. La meg understreke at selv om utviklingstrekkene som er beskrevet i dette notatet er høyst reelle, skal man vokte seg for å overdrive. Jeg er enig med Cass Sunsteins overordnede konklusjon: Sosiale medier utgjør en stor utfordring for demokratiet, men de er (foreløpig) ikke en overhengende trussel mot demokratiet.⁵⁵ Det er knapt en oppløftende konklusjon, så det er all grunn til å forsøke å se på mulighetene, ikke begrensningene. Demokratiske samfunn kan bedre. La meg derfor avslutningsvis drøfte noen ideer som kan bidra til å forbedre det demokratiske ordsiftet, der mediene og journalister er helt essensielle.

En måte å øke troverdigheten til journalistikken på, er å øke transparensen. Som Timothy Garton Ash understreker, kan det å forklare den journalistiske prosessen; hvilke vurderinger som gjøres og hvilke retningslinjer som ligger til grunn, gjøre det enklere for mediene å legitimere sine valg i en åpen debatt.⁵⁶ Med andre ord: En åpnere og mer konstruktiv mediekritikk. Det er for eksempel mulig å kritisere journalistikk uten å undergrave troverdigheten til mediene. Konstruktiv mediekritikk er en måte å øke tilliten til mediene på, samtidig er det et godt incentiv for å øke kvaliteten og etterretteligheten i det journalistiske arbeidet. Aviser som The Guardian og New York Times har egne journalister som jobber med å svare på lesernes spørsmål om hvorfor avisene har valgt å trykke bestemte nyhetsartikler. BBCs radioprogram Feedback inviterer publikum til å komme med kritiske spørsmål til BBCs journalistikk, hvoretter redaktørene for de enkelte programmene må forsvare sine valg. Dette er gode eksempler på interessant mediedebatt.

Tyske medier synes å ha tatt disse innspillene på alvor. I etterkant av asylkrisen i 2015, hvor landet tok imot nærmere 1 million flyktninger, oppstod det en stor debatt omkring mediernes dekning av krisen, hvor mange tyske velgere som ønsket en strengere asylpolitikk følte seg lite representert i mediene. Særlig opphetet ble diskusjonsklimaet i etterkant av påstander om at seksuelle overgrep fra asylanter ble sensurert i tyske medier. Som [Washington Post skriver](#) trigget denne hendelsen en selvransakelse i tyske medier, hvoretter mediene gikk i seg selv og bestemte seg for å ta lesernes bekymringer mer på alvor og åpne opp for større transparens. Ifølge en undersøkelse fra Universitetet i Würzburg har tilliten til tyske medier steget signifikant og var rekordhøy i 2016. Mens kun 30 prosent av tyskerne hadde tillit til mediene i 2000, steg tallet til 55 prosent i 2016.⁵⁷

German trust in the press since 2000

Levels of trust are on a record high.



Source: University of Wuerzburg
THE WASHINGTON POST

Samtidig viser den samme undersøkelsen at manglende tillit til mediene korrelerer høyt med støtte til det populistiske partiet, Alternativ for Tyskland (AfD). Det understreker at det fremdeles er utfordringer i Tyskland, men utviklingen er interessant og burde absolutt studeres nærmere.

Men hvordan skal journalister forholde seg til falske nyheter og politiske løgner? Alan Rusbridger, Rasmus Kleis Nielsen og Heidi Skjeseth har i et [prosjekt i regi av Reuters Institute for the study of journalism ved Universitetet i Oxford](#) invitert en rekke bidragsytere til å drøfte disse spørsmålene med henblikk på hva journalister bør gjøre – og ikke gjøre – i møte med falske nyheter. En tydelig tilbakemelding er at journalister bør insistere på å forfølge et sannhetsideal, og konsekvent omtale løgner og falske nyheter når de oppdager dem, til tross for at det kan medføre sterk kritikk. Dette er en tilnærming som gjenspeiler klassisk journalistisk etos og troverdighet. Samtidig er det viktig for journalister å forstå, og sågar inkludere, perspektivet som tilhengerne til eksempelvis Trump synes er viktig. Hva er det som danner grunnlaget for deres verdensbilde? Dette kan gjøres uten å gå på akkord med fakta. Videre bør journalister tilstrebe å unngå bobler og sterk gruppe-tenkning, og fokusere på innhold, ikke form. Et annet forslag er at journalister bør samarbeide mer, blant annet ved å dele tanker om kilders troverdighet.

Klassiske fallgruver journalister bør unngå er å gi kilder uten troverdighet oppmerksomhet, selv om det kan øke oppmerksomheten på kort sikt. Videre er det viktig å unngå falsk ekvivalens. Skal man for eksempel skrive om røyking, så er det ikke riktig å balansere dekingen med at synet på hvorvidt røyking er helsefarlig eller ikke varierer. Journalister bør videre unngå å bruke uriktige uttalelser som overskrift.⁵⁸

Et virkemiddel for å begrense omfanget av falske nyheter i samfunnet kan være å forby spredningen. Imidlertid vil et slikt forbud innebære flere utfordringer. Hvem skal avgjøre hva som er en falsk nyhet? Hvordan skille mellom bevisste og ubevisste faktafeil? Og vil et slikt forbud være

effektivt? Antageligvis bekjempes falske nyheter bedre gjennom en sterk presseetikk og god journalistikk, som i kraft av sin kvalitet genererer troverdighet, heller enn en juridisk forfølgelse. Sosiale medier som Facebook, Youtube, Google og Twitter bør absolutt oppfordres til å utvikle metoder som gjør at falske nyheter ikke spres på disse plattformene. Det krever at selskapene investerer ressurser i å bekjempe falske nyheter, ettersom det vil være krevende å kontrollere og rapportere alle mulige tilfeller. Samtidig vil bekjempelse av falske nyheter bidra til å øke plattformenes troverdighet. Det kan tenkes at det på sikt bidrar til å øke inntektene til selskapene.

Hva så med offentlige reguleringer og større bevilgninger? Det er, som Cass Sunstein skriver i *#republic*, vanskelig å se at de overordnede problemene som følger av internettrevolusjonen kan løses gjennom politiske vedtak. Offentlige subsidier og fornuftige reguleringer kan muligens bidra positivt. Dette kan for eksempel skje gjennom ulike støtteordninger til journalister og medier som ønsker å eksperimentere for å finne ulike muligheter for å bekjempe ekkokamre. I tillegg finnes det gode argumenter for at man kan gi støtte til kvalitetsjournalistikk som sådan. Helt overordnet er det vanskelig å tenke seg at det å bruke mer av skattebetalernes penger vil gi noe mer enn marginale effekter. Nettopp derfor er Sunstein opptatt av at løsningene må finnes i sivilsamfunnet og i markedet.

Et forslag er å eksperimentere med nettsider som spesialiserer seg på den deliberative prosessen og spesifikt inviterer borgerne til å delta for å møte motforestillinger. Et annet forslag er at seriøse medier etablerer en felles standard (såkalt codes of conduct) for å fremme «best practice», ikke ulikt hvordan «vær varsom-plakaten» fungerer for presseetikk i Norge. Et siste forslag Sunstein fremmer er at mediene i større grad inviterer sine lesere til å lese andre medier med motsatte synspunkter – at konservative medier lenker til liberale medier og omvendt.⁵⁹

Hva så med sosiale medier? Sunstein argumenterer for at sosiale medier ikke bare burde ta et større ansvar for å bekjempe falske nyheter – men også legge til rette for en bedre offentlig samtale som sådan.

Hvordan kan de gjøre det? To forslag synes ganske overkommelige: For det første kan sosiale medier generelt, og Facebook spesielt, innføre et alternativ som gir deg tilgang til opponerende argumenter/nyheter, som adskiller seg fra din daglige nyhetsstrøm. For det andre kan sosiale medier innføre et alternativ som gjør at nyhetsstrømmen blir mer tilfeldig, slik at du kan komme over informasjon som du ellers ikke hadde fått tilgang til.⁶⁰

Endelig er det grunn til å understreke betydningen av borgerlige dyder. Vi som borgere har både et samfunnsansvar og et individuelt ansvar for å bidra til et bedre offentlig ordskifte. I så måte er det ikke bare mediene og journalistene som bør gå i seg selv for å se hvordan man kan tilstrebe en god offentlig debatt. Vi som samfunn bør kunne stille større krav til publikum. Som borgere av et demokrati har vi et sosialt ansvar for å bidra positivt, blant annet ved å forholde oss mer kritisk til informasjonen som viderefremmes.

Dette bør vi, som skribent Daniel Finkelstein skriver i [The Times](#), kultivere helt fra vi blir født. Finkelstein hevder at evnen til å skille fakta fra fiksjon bør integreres som en grunnleggende del av

et barns skolegang, dersom vi ønsker å bevare vårt demokrati.⁶¹ Betydningen av utdanning kan vanskelig overdrives. Utdanning [øker din evne til å håndtere kompleksitet](#), samt bedre å forstå nyanser. Det gjør deg mer resistent mot konspirasjonsteorier og falske nyheter.⁶²

Avslutningsvis

Internett representerer et paradigmeskifte, som har endret (og endrer) journalistikken fundamentalt. Aldri tidligere har så mye informasjon blitt publisert, og aldri før har så mange mennesker bidratt med informasjon – på godt og vondt. Men nettopp fordi vi lever i en epoke med «Information overload», er behovet for god journalistikk stor. Samfunnet trenger medier som evner å være et korrektiv til filterboblene, og som evner å bringe folk ut av ekkokamrene til en felles, offentlig samtale. Og vi trenger journalister som evner å skille sant fra usant, og som legger klassisk journalistikk til grunn i sitt arbeid.

FORFATTER: Notatet er skrevet av Eirik Løkke, rådgiver i Civita.

Civita er en liberal tankesmie som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt kunnskap og oppslutning om liberale verdier, institusjoner og løsninger, for å fremme en samfunnsutvikling basert på respekt for individets frihet og personlige ansvar. Civita er uavhengig av politiske partier, interesseorganisasjoner og offentlige myndigheter. Den enkelte publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemelding, slik at vi kan rette opp eller justere. Ta kontakt med forfatteren på eirik@civita.no eller civita@civita.no.

Sluttnoter

- 1 Facebook 2016. Gjengitt i Cass Sunstein, #repubic (se innledning), Princeton University Press 2017
- 2 Populismebegrepet kan være vanskelig å avgrense. Eksempelvis omtales både Dansk Folkeparti og Erdogans AKP-parti i noen grad som populistisk. Mens førstnevnte ikke utgjør noen trussel mot det liberale demokratiet, er det liten tvil om at Erdogan utgjør en trussel. Det er en pågående akademisk debatt om hvordan populistiske av ymse slag skal klassifiseres. Populisme er således i seg selv ikke en trussel mot demokratiet, men i den grad populistiske partier forfølger autoritær politikk, altså utfordrer bærebjelkene i det liberale demokrati, eksempelvis angriper grunnleggende pressefrihet – da representerer politikken en trussel mot demokratiet. Se Bård Larsens notat om Liberalt demokrati i krise for nærmere drøfting og avgrensninger: <https://www.civita.no/publikasjon/nr-24-2016-liberalt-demokrati-i-krise>
- 3 Ibid. Se Civita-kollega Bård Larsens grundige drøfting av utviklingen i Polen og Ungarn.
- 4 David Frum, How to build an Autocracy, The Atlantic, mars 2017.
- 5 Robert Kagan, This is how facsism comes to America, The Washington Post, 18. mai 2016.
- 6 Patrick Healy og Jonathan Martin, Donald Trump Won't Say if He'll Accept Result of Election, New York Times 19. oktober 2016.
- 7 Brett LoGiurato, Donald Trump Goes On An Epic Rant On Twitter After Obama Wins, Business Insider 6. november 2012.

- 8 Larry Diamond, Facing Up to the Democratic Recession, Journal of Democracy Volume 26, Number 1 January 2015.
- 9 Democracy Index 2016, The Economist Intelligence Unit 2016. Sitert fra oppsummeringen: "According to the 2016 Democracy Index almost one-half of the world's countries can be considered to be democracies of some sort, but the number of "full democracies" has declined from 20 in 2015 to 19 in 2016. The US has been downgraded from a "full democracy" to a "flawed democracy" because of a further erosion of trust in government and elected officials there".
- 10 Thomas Jefferson, The Works of Thomas Jefferson, vol. 5 (Correspondence 1786-1789) [1905]: <http://oll.libertyfund.org/quote/302>
- 11 1.amendment: Congress shall make no law respecting an establishment of religion or prohibiting the free exercise thereof, or abridging the freedom of speech or of the press, or the right of the people peaceably to assemble and to petition the government for a redress of grievances.
- 12 Timothy Garton Ash, Free Speech (side 183), Atlantic Books 2016.
- 13 Tara Setmayer, Donald Trump Is Successfully Undermining a Foundation of Our Democracy, Cosmopolitan 2. mai 2017.
- 14 Spencer Ackerman, Sam Thielman og David Smith, US intelligence report: Vladimir Putin "ordered" operation to get Trump elected, The Guardian 6. januar 2017.
- 15 Michael Hayden, Michael Hayden: US intel agencies win big, but Russia intel wins bigger in Comey hearing, The Hill 22. mars 2017.
- 16 Nicholas Negroponte, Being Digital, Vintage Books 1995.
- 17 Jurgen Habermas, Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension?, The Impact of Normative Theory on Empirical Research. Communication Theory, 16: 411–426 (2006).
- 18 Cass Sunstein, #republic, Princeton University Press 2017.
- 19 AJ Willingham, Study: Facebook can actually make us more narrow-minded, CNN 22. januar 2017.
- 20 Ibid.
- 21 Lisa McLeod, Why We Trust Strangers More Than Our Friends, Huffington Post 16. april 2014
- 22 Elisabeth Kolbert, WHY FACTS DON'T CHANGE OUR MINDS, The New Yorker Books 27. februar 2017.
- 23 Trump claims media 'dishonest' over crowd photos, BBC NEWS 22. januar 2017.
- 24 Brian Schaffner og Samantha Luks, This is what Trump voters said when asked to compare his inauguration crowd with Obama's, Washington Post 25. januar 2017.
- 25 Christopher Ingraham, Why conservatives might be more likely to fall for fake news, Washington Post 7. desember 2016.
- 26 Charles Sykes, Why Nobody Cares the President Is Lying, New York Times 4. februar 2017.
- 27 Waking up with Sam Harris, episode 65, 20. februar 2017.
- 28 Craig Silverman et al, Hyperpartisan Facebook Pages Are Publishing False And Misleading Information At An Alarming Rate, BuzzFeed 20. oktober 2016.
- 29 Tim Berners-Lee, I invented the web. Here are three things we need to change to save it, The Guardian 12. mars.
- 30 Ibid.
- 31 Timothy Garton Ash, Free Speech (side 198), Atlantic Books 2016.
- 32 Ibid.
- 33 Cass Sunstein, #republic, Princeton University Press 2017.
- 34 Art Swift, Americans' Trust in Mass Media Sinks to New Low, Gallup 20. september 2016.
- 35 Aage Borchgrevink, Ingenting er sant og alt er mulig, NRK Ytring 5. februar 2017.

- 36 Kristine Holmelid, «Fake news» — hva er problemet?, Vox publica 13. februar 2017.
- 37 Anders Hofseth, Falske nyheter, propaganda og påvirkningsoperasjoner, NRK Beta 6. mars 2017.
- 38 Margaret Sullivan, It's time to retire the tainted term 'fake news', Washington Post 8. januar 2017.
- 39 Craig Silverman og Lawrence Alexander, How Teens In The Balkans Are Duping Trump Supporters With Fake News, BuzzFeed 4. november 2016.
- 40 Ibid.
- 41 Yochai Benkler, Robert Faris, Hal Roberts, og Ethan Zuckerman, Study: Breitbart-led right-wing media ecosystem altered broader media agenda, Columbia Journalism Review 3. mars 2017
- 42 The post-truth world, Yes I'd lie to you, The Economist 10. september 2016
- 43 Ibid.
- 44 Jasper Jackson, BBC sets up team to debunk fake news, The Guardian 12. januar 2017.
- 45 Ibid.
- 46 Anne Applebaum, I was a victim of a Russian smear campaign. I understand the power of fake news, Washington Post 20. desember 2016
- 47 Se Wikipedias artikkel om internett-troll for utdypende forklaring av begrepet: https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_troll
- 48 Harriet Sinclair, Russia 'hired army of 1,000 web trolls to make up fake news about Hillary Clinton in swing states, International Business Time 31. mars 2017.
- 49 Barney Henderson og Chris Graham, Russia blamed as Macron campaign blasts 'massive hacking attack' ahead of French presidential election, The Telegraph 6. mai 2017.
- 50 Mark Scott og Melissa Eddy, Europe Combats a New Foe of Political Stability: Fake News, New York Times 20. februar 2017.
- 51 Danny Westneat, UW professor: The information war is real, and we're losing it, The Seattle Times 30. mars 2017.
- 52 Natalia Antelava, How to (not) cover lies, Coda Story 28. mars 2017.
- 53 Paul Krugman, Goodbye Spin, Hello Raw Dishonesty, New York Times 3. mars 2017.
- 54 Harry G. Frankfurt, Om Bullshit, Krakiel forlag (2005).
- 55 Cass Sunstein, #republic, Princeton University Press 2017.
- 56 Timothy Garton Ash, Free Speech (side 187-188).
- 57 Rick Noack, Germany's right wing attacked the media. Now Germans trust the press more than ever, Washington Post 8. april 2017.
- 58 Alan Rusbridger, Rasmus Kleis Nielsen og Heidi Skjeseth, We asked people from all over the world how journalists should cover powerful people who lie. Here is what they said, Reuters Institute for the study of journalism, Universitetet i Oxford, 20. februar 2017. Se hele prosjektet for nærmere drøftelse av utfordringene: <https://docs.google.com/document/d/19kB5HfnCiuxKOT80nQAtjW4Hy22E7m73iMTMCFhG7A/edit#>
- 59 Cass Sunstein, #republic (side 215), Princeton University Press 2017
- 60 Ibid.
- 61 Daniel Finkelstein, Children must be trained to fight fake news, The Times 31. januar 2017.
- 62 Teodora Zareva, Conspiracy Theories: Why More Educated People Don't Believe Them, Big Think 12. april 2017.